

עירית קופפרברג (עורכת) (2010). *חקר הטקסט והשיח: ראשומון של שיטות מחקר. הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.*

גבריאלה ספקטור-מרזל

ספר זה חותם שנה פורייה של כתיבה על אודות המחקר האיכותני, כתיבה של חוקרים ישראלים הפונים לשדה המקומי וכותבים בעברית (אסף, הלר, טוהר וקינן, 2010; קסן וקרומר-נבו, 2010; תובל-משיח וספקטור-מרזל, 2010). כמו קודמיו, גם זה ספר ערוך, ומאגד תחתיו עבודות של חוקרות שונות (רובן הגדול מרצות במכללות להוראה) הנוקטות גישות מחקריות שונות, ובכך הוא מאיר את פניו המגוונות של המחקר האיכותני. כמו ספריהן של אסף, הלר, טוהר וקינן (2010) ושל תובל-משיח וספקטור-מרזל (2010), העוסקים במחקר נרטיבי, גם הספר שלפנינו מתמקד בתחום מובחן בתוך המשפחה הגדולה והמגוונת של המחקר האיכותני: חקר הטקסט והשיח. אולם לעומת הספרים הקודמים, שבהם המגוון המתודולוגי מואר תוך הדגמה מממצאים בעלי אופי נבדל (טקסטים שהופקו בריאיון - על סוגיו, תוצרים של תצפיות, חומרים כתובים ועוד), ואשר נאספו או הופקו בשדות מגוונים, בספר שלפנינו כל המחברים נדרשים לאותם הנתונים: טקסט הבנוי משרשור הודעות ששלחו סטודנטיות להוראה בפורום מקוון שנפתח לשם דיון בבעיות, כחלק מקורס בתכנית לתואר שני באחת המכללות בארץ. בטקסט הראשון סטודנטית מציגה בעיה, ובטקסטים העוקבים עמיתותיה מגיבות, ומציגת הבעיה מגיבה בתורה לתגובותיהן. שרשור ההודעות המשמש כמסד הנתונים של כל פרקי הספר מובא במלואו בנספח, דבר המזמין את הקוראים לבחון באופן ביקורתי את שיטות הניתוח המוצגות בספר.

אסטרטגיה זו, כותבת העורכת עירית קופפרברג, מן החוקרות הישראליות הבולטות בחקר השיח, מזכירה את הסרט "ראשומון" של הבמאי היפני אקירה קורוסאווה, ששמו מופיע גם בכותרת המשנה של הספר. כמו בסרט, גם בספר מוצגות נקודות ראות שונות לאותה תופעה, במקרה שלפנינו - טקסט מקוון. הצמדתו של השם "ראשומון" לצירוף "שיטות מחקר", ממשיכה קופפרברג, מקנה לו את משמעותו כ"מגוון של נקודות מבט מנומקות מבחינה תאורטית ומתודולוגית הבוחנות את אותו הטקסט" (עמ' 13). ואכן, כל אחד משבעת הפרקים בספר מציג באופן מנומק את המסגרת התאורטית של שיטת הניתוח שננקטה, את עקרונות השיטה ומושגי יסוד בה, את ניתוח הטקסט ודיון מסכם, שלרוב עומד על היתרונות ועל החסרונות של השיטה. התייחסות שיטתית זו, לצד העובדה שהטקסט המושא לניתוח מובא כלשונו בספר, מאפשרת לקוראים לבחון לעומק כל אחת מהשיטות, על יסודותיה התאורטיים ועל הפרקטיקה המתודולוגית שלה. כן הוא מאפשר להם לזהות נקודות דמיון ושוני בין השיטות השונות ולברור באופן מושכל את אלה שמתאימות לתפיסותיהם ולמטרות המחקר שלהם.

נוסף ליתרונו המרכזי - הדגמת העושר והגיוון של חקר הטקסט והשיח, יתרון נוסף הטמון בספר נובע מסוג הטקסט שנבחר לניתוח. כפי שמציינת קופפרברג, ניתוח שיח מקוון זכה עד

כה להידרשות מתודולוגית מועטה בעברית, ומבחינה זו הספר מרים תרומה חשובה לתחום שהולך והופך לחלק בלתי-נפרד מעולמנו. בנוסף לכך ההתמקדות בשרשור הודעות - הודעה של מציגת הבעיה ותגובות של עמיתותיה להודעה הראשונית - מראה את בניית האני האישי והקבוצתי בתהליכים אינטראקטיביים, נושא העומד כיום בקדמת הבמה בדיסציפלינות החברתיות השונות.

לספר פתח דבר, הקדמה ושבעה פרקים מתודולוגיים. בפתח הדבר משווה ישי טובין - מראשי החוקרים בתחום חקר השיח והטקסט - בין הספר הנוכחי לבין קובץ המאמרים הראשון שפורסם בשפה העברית והוקדש לתחום זה, ושהוא עצמו נמנה עם עורכיו (בלום-קולקה, טובין וניר, 1981). שני הספרים, שנכתבו בפער של שלושה עשורים, עוסקים באותו תחום מחקר, ובכל זאת הם שונים זה מזה, גורס טובין, אפילו הפוכים זה מזה. בעוד הספר הראשון הופנה כלפי חוץ, וביקש להציג נושא מחקר שהיה אז חדש, הספר הנוכחי מופנה כלפי פנים, בהתמקדו בשבע גישות תאורטיות ומתודולוגיות מגוונות של חקר הטקסט והשיח. לפי טובין, הבדל זה מעיד על ההתפתחות ועל ההתרחבות של חקר השיח והטקסט במשך שלושת העשורים החולפים.

פרק ההקדמה, שכתבה העורכת, מבאר את הרציונל של הספר, את מטרתיו ואת תרומתו, ומגדיר מושגים מרכזיים הנידונים בו: מחקר איכותני, פרשנות, שיח, טקסט, שיטת מחקר, תבחיני איכות להערכת המחקר, קול, חקר השיח, הקשר, שרשור מקוון ותור מקוון. בעיניי, פרק זה תמציתי מדי. נכון שמושגים כלליים של המחקר האיכותני, כמו פרשנות ותבחיני איכות, אינם זקוקים להרחבה מעבר למה שהפרק מציע, שכן הם נידונים בטקסטים אחרים שלחלקם מפנה הכותבת, אולם דומני כי כדאי היה להתייחס באופן מקיף יותר אל המונחים המצויים במרכז חקר הטקסט והשיח - נושא הספר. יתרה מכך, תרומת הפרק הייתה משמעותית יותר, לו הייתה נכללת בו סקירה מקיפה של תחום חקר הטקסט והשיח, הנדרשת להתפתחותו כתחום דעת מובחן, בעולם ובישראל, וממפה את התחום הן כלפי חוץ והן כלפי פנים. כלפי חוץ היה חשוב לזהות מאפיינים ההופכים את חקר הטקסט והשיח לתחום מובחן בתוך המחקר האיכותני-פרשני, ובייחוד לעמוד על השונה והדומה בינו לבין תחומים משיקים, כמו מחקר נרטיבי. כלפי פנים כדאי היה לתאר את הגישות השונות הכלולות בחקר הטקסט והשיח, על המשותף להן וגם על המבחין ביניהן. הצבעה על המשותף בין הגישות חשובה במיוחד בהקשר של הספר הנוכחי, המאופיין בשוני בולט בין השיטות המוצגות בו, המקשה על הקוראים לזהות מה משותף להן והופך אותן לתחום מחקרי אחד.

מיפוי של תחום חקר הטקסט והשיח מוצע אמנם בחלק האחרון של ההקדמה, שבו המחברת מצביעה על ממדים המשותפים לכמה מהשיטות והמבחינים אותן מאחרות. כך היא מבחינה בין שיטות הקשורות למאפייני האינטראקציה ולקולות המשתתפים ובוחנות את השיח ברמת המיקרו, לבין שיטות המונחות על ידי נקודת מבט מוגדרת מראש. מיון נוסף נסב על הדגש

בניתוח לשוני לעומת ניתוח תוכן. אולם מיונים אלה מוצעים בהתייחס לשיטות המוצגות בספר, ולא ברור לקוראים באיזו מידה הם משמשים ממדים מרכזיים במיפוי הכללי של התחום. בדומה לכך, לא ברור אם השיטות המוצגות בספר מייצגות את השיטות המרכזיות הקיימות בחקר הטקסט והשיח, או שמא שיטות מרכזיות בתחום אינן מיוצגות בו. ההידרשות לסוגיות כלליות אלה הייתה עשויה להעשיר את פרק ההקדמה ולהפכו לבסיס תאורטי ומתודולוגי מוצק, שהיה בו כדי לצייד את הקוראים טוב יותר למסע בין השיטות השונות המוצגות בהמשך הספר. ובעיקר, הרחבה כזו הייתה יכולה למצות את הפוטנציאל הגלום בפרק כזה, לשמש כטקסט-מפתח עדכני, בעברית, בתחום חקר הטקסט והשיח.

ועתה לפרקי הספר שמציגים, כאמור, ניתוח של שרשור ההודעות המקוון על פי גישות תאורטיות ומתודולוגיות שונות. שלושת הפרקים הראשונים מציגים שיטות ניתוח ברמת המיקרו. הפרק הראשון, של שרה שמעוני, מציג ניתוח היוצא מתוך התאוריה המעוגנת בשדה, גישה קלאסית ופופולרית עד היום בקרב חוקרים איכותניים, המושתתת על רציונל אינדוקטיבי המבקש להצמיח תאוריה מתוך ניתוח הנתונים שנאספו בשדה. הפרק מציג באופן שיטתי וברור את המסגרת המושגית של הגישה, את גלגוליה מאז הוצעה לראשונה בשנות ה-60 על ידי גלייזר ושראוס (Glaser & Strauss, 1967) ואת "המסגרת ההפעלתית", דהיינו דרכי קידוד הנתונים וייצוגם. ניתוח הטקסט המקוון באמצעות התאוריה המעוגנת בשדה הראה שנוצר שיתוף פעולה בין המורות המייעצות, אשר הבנו מחדש את אירוע הבעיה על מנת להביא את המורה המתחילה לראיית האירוע בפרספקטיבה רחבה יותר.

הפרק השני, שכתבו אליסון סטרן-פרץ וישי טובין, יוצא מתוך תאוריה לשונית-סמיוטית. תאוריה זו נשענת על ההנחה שהסימנים הלשוניים בשפה ובטקסט ניתנים לניתוח במערכות סמיוטיות הנקראות מערכות מילים, המגלות את המשמעות של הטקסט. בחינת השורש ל-מ-ד לאורך כל ההודעות המקוונות של הסטודנטיות העלתה את המסר: "ההוראה שווה למרות המכשולים והאכזבות בדרך".

הפרק השלישי מציג שיטת ניתוח שפיתחה המחברת ועורכת הספר, עירית קופפרברג, המבוססת על "גישת ארבעת העולמות". גישה זו מושתתת על גישות פונקציונליות לחקר השיחה, לפיהן משאבים לשוניים הם כלים לבניית משמעות. הגישה מדגישה את מושג ה"מיצוב" בשיח, שבאמצעותו ניתן לחבר ניתוח ברמת המיקרו עם ניתוח ברמת המקרו. בשיטת הניתוח המוצעת, החוקרים מפרקים את הטקסט ל"עולמות שיח", עולמות ההווה, העבר והעתיד, ובוחנים אותם בעולם רביעי פרשני, שבו מבוצע חיבור של הניתוח ממוקד הטקסט ברמת המיקרו עם התאוריות המנחות את החוקרים. ניתוח הטקסט המקוון בשיטת ארבעת העולמות הראה כיצד השתנו המיקוד והמיצוב של מציגת הבעיה לאורך האינטראקציה עם עמיתותיה. בפרק הרביעי מדגימה אילנה אלקד-להמן שימוש בדרכי החשיבה של מחקר הספרות ובמתודולוגיות שפותחו בו לניתוח של טקסט לשוני לא ספרותי. באופן ספציפי, שיטתה

מושתתת על שלוש אסכולות מרכזיות במחקר הספרות במאה הקודמת: אסכולת תגובת הקורא, הקריאה האינטר-טקסטואלית המעוגנת בגישה פוסט-סטרוקטורליסטית לחקר ספרות, ואסכולת הביקורת החדשה האנגלו-אמריקנית ששכללה ניתוח טקסט ב"קריאה צמודה". הקריאה הספרותית בטקסט המקוון האירה מורכבות של עמימות סיבתית וחשפה שהקונפליקט, שנראה חיצוני, הוא קונפליקט פנימי שחווה הדמות הראשית בשלב מעבר בחייה. השיח האינטר-טקסטואלי שזוהה בין הדוברות האיר את התקשורת הסמויה ביניהן ואת תהליכי המפנה שחווה הדמות הראשית בטקסט.

הפרק החמישי, שכתבו **אסתר ורדי-ראט** ו**חנה אבני-שיין**, בוחן את מאפייני השיח המקוון מנקודת מבט סוציולינגוויסטית. שיטת הניתוח המוצעת משלבת ניתוח איכותני וכמותי של מאפייני השיח. ניתוח שרשור ההודעות המקוון בשיטה זו חשף את הניעות שבין קרבה לריחוק במהלך תהליך השמירה על התדמית הציבורית הן של מציגת הבעיה והן של עמיתותיה לשיח. החוקרות עומדות על חוסר בהירות ועל עמימות בתקשורת וכן על יחסי הכוחות המורכבים בין השותפות לשיח, ודנות בערך המוסף של שיח בעת מצוקה בפורום המקוון.

הפרק השישי, של **צביה לוטן** ו**שרה שמעוני**, מציג שיטה לזיהוי ולבחנה של התפתחויות בחשיבה מקצועית במהלך שיח בעיות. בהפעלת השיטה על הטקסט המקוון מצאו המחברות שמציגת הבעיה תיארה לכאורה אירוע בעייתי עם ילד, אך למעשה העלתה בעיה של חשש מאי-התאמתה להוראה בשל רגישותה. המורות הוותיקות יצרו מרחב של התבוננות רפלקטיבית על הבעיה עם הילד, אך רק דבריהן על רגישותה של הפונה זכו לתשומת לבה. היא חשה מעודדת, אך חשיבתה המקצועית לא עלתה באיכותה.

את הפרק השביעי והאחרון בספר כתבה **חנה עזר**. עזר מתייחסת לשרשור ההודעות המקוון מנקודת מבט של שיח ביקורתי, המתמקד באופן שבו מובנים היחסים החברתיים, הזהות, הידע והכוח בטקסטים דבורים וכתובים בקהילה, בבית הספר ובכיתה. תוך בחינת השרשור מן ההיבט החברתי-פוליטי, עזר חושפת את הזהות המקצועית של המורה המשתתפת בו באמצעות שלושה ממדי ניתוח: מיצוב, הערכה ושפה. כמו כן עזר טוענת שהרפלקציה של הסטודנטית-המורה היא אסטרטגיה של מחקר עצמי, כלי ראשון במעלה של המורה-חוקר להתבוננות שיטתית ומושכלת על הפרקטיקה שלו. היא מראה כיצד, באמצעות הרפלקציה הנתמכת על ידי עמיתותיה, נעשית הסטודנטית-המורה בעלת ידע עשיר ותפיסת זהות מקצועית מחוזקת המתפתחת מראיית המקרה כעניין ספציפי, אישי וכואב לראייתו בהקשר חברתי-תרבותי-מקצועי רחב.

לסיכום, הספר **חקר הטקסט והשיח** מממש את ההבטחה הטמונה בכותרת המשנה שלו: "ראשומון של שיטות מחקר". הקריאה לאורך פרקיו מיטיבה להדגים את עושר נקודות המבט ואת המגוון המתודולוגי העומדים לרשות החוקרים בבואם לנתח טקסט ושיח. עמידה ברורה

יותר על המשותף בין שיטות המחקר, לצד הבלטת השונה, עשויה הייתה לתרום לתמונה בהירה ומקיפה יותר של תחום מחקר מרתק זה.

מקורות

- אסף, מ', הדר, ע', טוהר, ו' וקינן, ע' (2010). *מה הסיפור שלך? מודלים לניתוח נרטיבים*. באר-שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- בלום-קולקה, ש', טובין, י' וניר, ר' (עורכים). (1981). *עיונים בחקר השיח*. ירושלים: האוניברסיטה העברית, המרכז למחקר בלשני-שימושי ואקדמון.
- קסן, ל' וקרומר-נבו, מ' (2010). (עורכות). *ניתוח נתונים במחקר איכותני*. באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- תובל-משיח, ר' וספקטור-מרזל, ג' (2010). (עורכות). *מחקר נרטיבי: תאוריה, יצירה ופרשנות*. ירושלים ותל-אביב: מאגנס ומכון מופ"ת.
- Glaser, B. G. & Strauss, A. (1967). *The discovery of grounded theory*. Chicago: Aldine.

יעל דר, טל קוגמן ויהודית שטיימן (עורכות). (2010). *ילדים בראש המחנה: ילדות ונעורים בעתות משבר ותמורה חברתית*. דור לדור. תל-אביב: מכון מופ"ת.

יותם חותם

החוויה המודרנית על מרכיביה התודעתיים השונים, כמו האמונה בקדמה ובמדע או החילון ותחושת השליטה בטבע, כרוכה בתפיסת זמן המעניקה קדימות עקרונית ל"עתיד" על פני ה"עבר". במונחים חברתיים, תרבותיים וחינוכיים, תווי פניו של העתיד מגולמים בגופם וברוחם של אלו הנתפסים כדור העתיד - ילדים ובני נעורים. המצאת המושג "ילדות" באירופה של המאה ה-17 וגיבוש אתוס חדש של "נעורים" כמרחב חופשי, אותנטי ואידאלי באירופה של חלוף המאה ה-19, נתנו ביטוי מובהק לתפיסת הזמן המודרנית, משום שהם שמו במרכז את הצעירים (ילדים או נערים) כגילום אידאלי של החברה והתרבות. העולם שייך להם, משום שהם מסמלים את העתיד. צודקות אפוא מחברות הקובץ *ילדים בראש המחנה: ילדות ונעורים בעתות משבר ותמורה חברתית*, בנקודת המוצא שלהן כי "ילדות ונעורים הם מושגים מרכזיים בסדר היום המודרני" (עמ' 9). שני מושגים אלו ראויים למחקר מעמיק. התעלמות ממקומם בתהליכים המודרניים - כפי שקובעות היטב העורכות - מותירה אותנו עם חללים היסטוריים, תאורטיים וסוציולוגיים גדולים בכל הקשור להבנתנו את התרבות המודרנית וכיצא בזה את החינוך שאנו מעניקים, ואפשר אף משעתקים, במסגרתה.